

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kahvehanelerin Kent Belleğindeki Yeri: İstanbul'daki Kahvehanelerin ve Belgrad'daki Kafanaların Karşılaştırmalı Analizi*

Evren Doğan¹ , Evinç Doğan² , Edina Ajanovic³

Öz

Osmanlılar tarafından Avrupa'ya tanıtılan kahvehaneler Balkan ülkelerinin hemen hepsinde benimsenmiştir. Gerek Türkiye'deki kahvehaneler gerekse Osmanlı kültürünün bir uzantısı olarak ortaya çıkan, Balkanlarda kullanılan adıyla, kafanalar günümüzün modern dünyasında halen günlük hayatın bir parçası olarak varlıklarını sürdürmektedir. Günlük hayatın basit ve karmaşık gerçekliklerinin temsilcisi olan “kahvehaneler” ve “kafanalar” sadece bir kamusal alan olmanın ötesine geçerek ilk tiyatro temsilinin, sinema gösterimlerinin yapıldığı, iş anlaşmalarının ve evliliklerin ayarlandığı yerler haline gelmiştir. Bu özellikleriyle, içinde buldukları kentlerin zaman içerisindeki değişimine şahit olmakla kalmayıp, bu süreçte aktif bir rol de üstlenmiştir. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı kahvehanelerin ve kafanaların bellek mekânları olarak sosyal, işlevsel ve mekânsal özellikleri vasıtasıyla toplumun kolektif belleğinde oynadıkları rol bakımından incelenmesidir. Söz konusu kolektif belleğin kent belleğine etkileri, kentlerin dinamikleri ve hızlı değişimi göz önünde bulundurularak ele alınmaktadır. Bu etkinin farklı ülkelerde ve toplumlardaki benzer ve farklı yanlarını ortaya koymak amacıyla İstanbul'daki kahvehaneler ve Belgrad'daki kafanalar kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel mirasın önemli bir parçası olarak karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kahvehane • Kafana • Kent belleği • Kolektif bellek • Bellek mekânı

The Status of Coffehouses in Urban Memory: Comparative Analysis of Kahvehanes in Istanbul and Kafanas in Belgrade

Abstract

Introduced by the Ottomans to Europe, coffeehouses have been adopted by almost all Balkan countries. Coffeehouses both in Turkey where they are known as kahvehanes and in the Balkans where they are known as kafanas have emerged as an extension of Ottoman culture while still maintaining their existence as part of daily life in today's modern world. As both simple and complex representations of the realities of daily life, kahvehanes and kafanas had gone far beyond being just a public space to being the places that staged the first theatrical plays and made the first cinema screenings, as well as where marriages and business deals were arranged. Due to these characteristics, they are not just witness to the transformation of the cities where they are located, but have also assumed an active role in this process. The purpose of this study is to analyze the kahvehanes and kafanas as spaces with memories by considering their role in this framework by means of their social, functional, and spatial characteristics. The impact of the subjected collective memory is addressed in view of cities' dynamic and rapid changes. In order to reveal the similar and distinctive aspects of this impact in different countries and societies, the study compares the kahvehanes in Istanbul and the kafanas in Belgrade as a significant part of the cultural heritage that has passed from one generation to another.

Keywords: Coffeehouse • Kafana • Urban memory • Collective memory • Sites of memory

* Bu makale için yapılan ön araştırma, 4-5 Ekim 2018 tarihlerinde Antalya'da gerçekleştirilen 3rd Taste of City Conference 2018: Food and Place Marketing adlı kongrede İngilizce olarak sözlü bildiri şeklinde sunulmuştur ve özet bildiri olarak basılmıştır.

1 Evren Doğan, Belgrad Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Belgrad Sırbistan. Eposta: edogan@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0811-9797

2 Sorumlu yazar: Evinç Doğan (Dr.), Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Antalya Türkiye. Eposta: evinc.dogan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4874-7341

3 Edina Ajanovic (Dr.), Talya Bilişim Ltd., Akdeniz Üniversitesi, Teknokent, Antalya Türkiye. Eposta: ajanovic87@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1718-2862

Atf: Doğan, E., Doğan, E. ve Ajanovic, E. (2020). Kahvehanelerin kent belleğindeki yeri: İstanbul'daki kahvehanelerin ve Belgrad'daki kafanaların karşılaştırmalı analizi. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40, 443–465. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0026>

Extended Summary

The study aims to explore the symbolic meanings behind the transformed image of kahvehanes and kafanas throughout history and to explore them as sites of memory. For the purpose of this study, the Turkish and Serbian terms of *kahvehane* and *kafana* will be used not only because these terms better describe the similarities between these places but also to refer to the same type of place in the multilingual Ottoman Empire.

Istanbul and Belgrade, both being ruled by the Ottoman Empire have had great significance in its history, Istanbul being the capital until the founding of the Republic of Turkey, while Belgrade was the empire's gate that opened out to Europe. Because they shared the same history for almost 500 years, both cities have many features in common, the coffeehouse culture being among these. With their origins as part of Ottoman culture, both kahvehanes and kafanas still exist in today's modern world as part of daily life in both Turkey and Serbia; these coffeehouses continue to serve the same purpose despite minor differences.

Places do not have a memory of their own, but they may trigger the memory of the people. One might get caught up into remembrance through feasts, rites, images, stories, and other texts as these carry the memories that people had invested into them. Accordingly, cities can also be considered as places of memory that shape the memories of the citizens through their collective experiences. In other words, while the transformation process in city spaces leads to the emergence of new buildings; the existing buildings embody both their current form and a memory of their former state. In developing urban structure, memory is the consciousness of the city. Yet demolishing the buildings in a city may be considered as a step towards destroying the collective memory. When memories are lost and as a result a memory crisis occurs, the effects may be felt on the continuity of the subject and of a culture as it moves from past to present. The dynamic structures cities have as well as their on-going transformations owing to both global trends and local/regional factors lead to urban amnesia. Thus, memory is closely related to temporal, spatial, and social factors and is subject to change according to the identity of the group and the necessities of the present time.

This study has adopted a comparative approach in order to reveal the differences between the kahvehanes and kafanas. The scope is limited to the kahvehanes in Istanbul and the kafanas in Belgrade. As far as methodology is concerned, the spaces that present the data with respect to urban memory are addressed within the framework of Massey's (2005) three propositions, the first of which suggests that spaces are a product of relationships. The second proposition indicates that variety or plurality bestows togetherness and a heterogenic structure to a space. Lastly, the third proposition designates spaces to have dynamics that are reproducible within the framework of relationships. Hence, by establishing strong relationships between spaces and society,

the first of these propositions focuses on the representations of space as a product of relationships. Secondly, plurality is approached in terms of social dimensions as spaces have heterogenic structures. Finally, relations are established through the temporal dimension in association with the spaces' dynamics and transformations.

The kahvehane society played an important role in the emergence of public spaces in the Ottoman Empire. The new form of sociability that emerged from kahvehanes gained pace very quickly and in a short time became the center of everyday life, exceeding the borders of Istanbul and spreading to other cities in the Ottoman Empire.

While wars continued and cities and lands changed hands, kahvehanes and kafanas as the extension of kahvehanes in Serbia became the places where these changing dynamics were observable through the conversations, state talks, entertainment, and even the uprisings that revealed economic corruption as well as the reformations. Both kahvehanes and kafanas served various functions, from simply being the living room of a house to being the first performance venues and witnesses of the important political events that changed the course of history. But above all, kahvehanes and kafanas allow one to observe the daily experiences of ordinary people sitting in coffeehouse, their agendas, relations with other people, worries, and hobbies; in other words, the simple details of everyday life.

Aside from a few kahvehanes located in large cities, the majority in today's Turkey are still male-only spaces. Although the decorations have changed with the divans being replaced with tables and chairs, kahvehanes continue to serve only tea, coffee and light refreshments. However considering them as the cultural venues they had been in the past is currently difficult. Instead of live performances, people watch TV while they play backgammon or card games and discuss current political and economic events.

The kafanas in today's Belgrade, on the other hand, can be considered as restaurants that offer traditional food and musical performances. They continue to have the key urban and traditional features of the city and its culture in addition to being meeting points. However, the main difference between kafanas and kahvehanes is observable in their clientele, as both men and women can eat and enjoy their time together in today's kafanas.

Despite all these complexities and in addition to the religious and cultural differences, the similarities between the kafanas in Belgrade and the kahvehanes in Istanbul are notable, which demonstrates that the people of Belgrade had largely adopted the concept of the coffeehouse that the Ottomans had introduced. Although today these coffeehouses have been subject to change in accordance with the needs of the modern world, they continue to reflect the social, cultural, political, and economic status and daily life habits of the cities where they are located. Thus, a number of similarities and common elements exist between kahvehanes and kafanas, demonstrating the fact that they are representations of memory.

Kahvehanelerin Kent Belleğindeki Yeri: İstanbul'daki Kahvehanelerin ve Belgrad'daki Kafanaların Karşılaştırmalı Analizi

Kahvenin Osmanlı İmparatorluğu'na ilk gelişinden itibaren, kahvehaneler günlük hayata ayna tutan, şehirde yaşayanların tecrübelerini ve faaliyetlerini şekillendiren, politik stratejileri, ticareti ve kültürel etkinlikleri etkileyen önemli kamusal alanlar haline gelmiştir. İstanbul'da bilinen ilk kahvehane, 16. yüzyılın ortalarında biri Halep'ten diğeri Şam'dan gelen iki Suriyeli tarafından bugün olduğu gibi o zaman da ekonomik hayatın nabzını tutan Tahtakale bölgesinde açılmıştır (Işın, 2001). Bu süreç İstanbul ile sınırlı kalmamış ve İmparatorluğun Anadolu'daki önemli şehirlerinin yanı sıra Balkanlardaki şehirlerine de yayılmıştır. Belgrad'da ilk kafanın 1738 yılı civarında, Osmanlıların şehri Avusturya Macaristan İmparatorluğu'ndan yeniden almasından sonra açıldığı, adının “*Crni Orao*” (Kara Kartal) olduğu ve “Dörttyol” kelimesinden türeyen *Dorćol* semtinde olduğu bilinmektedir (Golubovic, 2010).

Osmanlı kültürü, dil ve kültür arasındaki güçlü bağ nedeniyle fazla sayıda sözcüğün Balkan dillerine geçmesine yol açmıştır. “Kahvehane” kelimesi “kahve” ve “hane” kelimelerinin birleşmesinden oluşan kahve evi (İng.’deki *coffeehouse*) anlamına gelmektedir. Bugün ise kahvehane ve kahve evinin çağrıştırdıkları farklı mekânları akla getirmektedir. Balkanlarda kahve anlamına gelen “kafa” sözcüğünden türeyen “kafana” ise kahvehaneyi karşılamaktadır. Hatırat, hikâye veya mektuptan akademik çalışmalara kadar geniş bir yelpazede yer alan kaynaklarda bu mekânlar için farklı ancak birbiri yerine de geçebilen terimler kullanılmıştır -*mehana*, *kavana*, *kafana*, *han*. İçki ile bağlantılı olan ve Persçe içki (şarap) anlamına gelen “mey” kelimesinden türeyen meyhane (İng. *tavern*) ise Balkanlarda “mehana” adını almıştır. Kafana sadece kentin içinde yer alan mekânlara verilen bir isimken, mehana kentte, köy gibi kırsal bölgelerde, hatta yol kenarında olabilmektedir. Bu mekânların her biri, Balkan toplumlarının gündelik hayat pratikleri içinde farklı işlevlere ve ayrı bir öneme sahiptir (Golubovic, 2010, s. 993-994).

Farklı dinler (Müslümanlar ve Gayrimüslimler), milletler (Türk, Yunan, Ermeni, Macar, Sırp, vs.) ve zümreler (ulema, asker, esnaf) barındıran Osmanlı İmparatorluğu yaşam tarzı ve gelenekler açısından geniş bir yelpaze sunmaktadır. Osmanlı kahvehaneler ile tanışmadan önce sosyal yaşam alanı evler, camiler, kiliseler, sinagoglar, pazar yerleri ve iş yerleriyle sınırlıydı ve dışarıda yemek popüler değildi (Mikhail, 2007). Günlük yaşamın merkezini “bir cadde yahut belki de küçük bir meydan ve bir veya iki küçük cami (veya yaşayanların etnik kökenine bağlı olarak bir kilise ya da sinagog) etrafında gruplanan en fazla on veya on beş sokaktan oluşan mahalle – veya Sırça dilinde “*mahala*” - oluşturuyordu (Behar, 2003, s. 4'ten akt., Yaşar, 2003, s. 31-32). Kahvehanelerin rağbet görmeye başlamasıyla her semtte en az bir de kahvehane bulunur hale geldi. Kısa süre içerisinde yüksek rütbeli devlet görevlileri arasında da popülerleşerek sayıları hızla arttı (Refik, 1998). Artık, mahalle sakinleri kahvehanelerde

toplanıyor, dini sohbetler yapıyor, İmparatorluğun politikasını eleştiriyor veya günün her anı alçak taburelerde veya biraz daha yüksek divanlarda oturarak kahvelerini yudumlarken ve nargile içerken iskambil oyunları veya tavla oynayarak rahatlıyorlardı.

Genel olarak Osmanlı'da günlük hayatın sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşümünün yanı sıra aktörleri de kahvehaneler vasıtasıyla gözlemlenebilir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı farklı din ve milliyete sahip, ancak Osmanlı kültürünün etkilediği iki toplumda aynı işlevle ortaya çıkan mekânların arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri Belgrad ve İstanbul özelinde karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır.

Makalede öncelikle kolektif bellek kavramı üzerine literatürdeki yaklaşımlar sunulmuştur. Kolektif bellek ile ilgili göstergeler işlevsel, mekânsal ve sosyal olmak üzere farklı boyutlarıyla ancak birbiriyle ilişkili şekilde ele alınmaktadır. Araştırmada yöntem olarak bu boyutlara ışık tutacak şekilde literatür taraması ve yorumsamacı fenomenoloji yaklaşımı kullanılmaktadır. Bulgular kısmında, Massey'in (2005) "ilişkisel mekân" çerçevesinde ortaya koyduğu üç önermesinden yola çıkarak, kahvehaneler ve kafanalar toplumsal, işlevsel ve mekânsal özellikleri açısından karşılaştırılmıştır. Sonuç kısmında ise bellek mekânları olarak kahvehane ve kafanaların modernleşme ekseninde uğradığı değişim tartışılmaktadır.

Kolektif Bellek ve Mekân

Tarih ve bellek arasındaki ilişki her ne kadar birbiri ile yakından alakalı olsa da Pierre Nora'ya (1989) göre bellek, tarihten farklı olarak geçmiş ile değil, şimdi ile ilgilidir. Buna göre, tarih geçmişin bir temsili, yeniden inşa süreci olarak tanımlanırken, bellek hatırlama ve unutma arasında diyalektik bir süreç izler ve geçmişin devamlılığı ancak yaşayan toplumlar tarafından bu diyalektığe dayalı olarak sağlanır (Nora, 1989). Assmann'a (2001) göre hatırlama geçmiş ile olan bağlantıyı kurmak meselesi olarak ele alınırken, politik imgelem üzerinden kurgulanan kimlik gelenek oluşturma konusunda kültürel sürekliliğe dayanarak etkin rol üstlenmektedir. Bu kavramlar ve süreçler arasındaki bağlantı ise kültür üzerinden kurgulanmaktadır. Bu bakımdan bellek ve kültür arasındaki ilişkiyi irdelerken hatırlama üzerinde durularak bağlayıcı yapıdaki değişimler ve izler ile birlikte bunların çeşitliliğine değinilmektedir.

Belleğin zamanla olan ilişkisini tarih ve bellek kavramları arasındaki farkı ortaya koyarak vurgulamak önemlidir. Zira zaman geçtikçe belleğin içeriği o andaki mevcut koşullar ve benimsenen kimlik doğrultusunda değişiklik gösterir (Misztal, 2003). Tarih ise her zaman ve herkes için tektir ve aynıdır. Tarih bir kronolojiye bağlı ilerlerken bellek belirli dönemlere atıf yaparak hatırlar. Bu bakımdan bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında yer alan, ancak bugün bağımsız iki ayrı ülkede Osmanlı kültürünün günümüz toplumlarına nasıl yansıdığı, nelerin hatırlanmaya değer bulunduğu, hangilerinin unutulduğu kahveler ve kafanalar vasıtasıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Jan Assmann (2001) toplumlar ve grupların hatırlama aracı olarak anıtlar, müzeler, kütüphaneler, arşivler ve diğer bellek kurumları gibi harici sembollere ihtiyaç duyduğunu belirtir. Nora'ya (1989) göre bu kurumlar somut formlarda olabileceği gibi kutlamalar, yıl dönümleri, gösteriler gibi maddi olmayan formlarda da olabilir. Nora (1989, s.19) maddi olmayan formların uç örneği olarak kuşak kavramını verir:

Kuşak, demografik içeriğiyle somuttur; varsayımsal olarak işlevseldir, çünkü hatıranın hem durulaşmasını hem de aktarılmasını sağlar; ancak tanım gereği simgeseldir de, çünkü bir olay ya da küçük bir grubun yaşadığı deneyim sayesinde, bunlara hiç katılmamış bir çoğunluğu niteler.

Fransız sosyolog Maurice Halbwachs (1980) belleği toplumsal olarak ele alır ve her bireyin aile, arkadaşlar, dini topluluklar, millet, vb. bir gruba ait olduğundan bahseder. İnsan grupları kolektif kimliklerinden kaynaklanan kolektif bellekleri vasıtasıyla bir arada bulunurlar. Bellek mekânlarının kendi hafızaları yoktur ancak kendilerine atfedilen ve bir kuşaktan diğerine aktarılan belleklerin taşıyıcıları oldukları için insanların hatırlamalarında tetikleyici görevi üstlenebilirler (Assmann, 2001). Bu bağlamda bir dönemi bizzat yaşayan bir kişi ile hiç yaşamayan bir kişi aynı kolektif belleği paylaşabilir. Belleğin mekânla olan ilişkisi toplumsal süreçler, semboller ve göstergeler ile şekillenmektedir ve ortak bir kolektif kimlik üzerinden paylaşılmaktadır (Halbwachs, 1980). Kolektif bellek konusu özellikle belleğin mekân üzerinden üretimi ve mekân ile ilişkisi üzerinden incelenmekte, kahvehaneler ve kafanalar bu bakımdan temsil araçları olarak kültürel kodları yansıtmaktadır.

Kolektif belleğin yaratımında mekân, Nora'nın (1989) tanımladığı "hafıza mekânları" kavramından yola çıkarsak bir temsil aracı olabildiği gibi, belleğin kendisiyle özdeşleşen ve o mekânda muhafaza edilmesini sağlayan (müzeler gibi) mekânsal pratiklerin ortaya çıkmasında da etkilidir. Bellek mekânları ve imgelem açısından, mekânsal yaşam pratikleri ve müşterekleştirme söylemi (kolektif anılar ya da düşler) ekseninde toplumsal ve politik üretimde mekânın rolüne odaklanan Stavrides (2018), mekânların sadece deneyimlenmediğini, aynı zamanda mekânlar aracılığıyla düşündüğümüzü ve hayal kurduğumuzu dile getirmektedir. Bu bağlamda, kahvehaneler ve kafanalar bellek mekânları olarak kültürel kimlik ve toplumsal değişimler ekseninde yeniden üretim süreçleri ile ilişkilendirilerek konumlandırılmıştır. Stavrides'in (2018, s. 27) de belirttiği gibi fiziksel mekânın "fiili ya da potansiyel kullanımları" yanında, "mekânsal yaşam pratikleri ve müşterek izdüşüm formları (örneğin kolektif anılar ya da düşler)" üretim süreçlerini tanımlar niteliktedir.

Kahvehane kültürü Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusal alanın ortaya çıkmasında önemli bir role sahiptir. Habermas'ın (1989, s. 36) kamusal alan perspektifinden bakıldığında kahvehaneler "kamuoyunun temsil ve ifade edildiği alanlar olmalarının ötesinde kamusal alanın kurumlaştırıldığı ve hatta nesnel bir biçimde talep edildiği,

devletten ve piyasa kanunlarından bağımsız mekânlardır”. Bağımsız tartışma ortamı olmalarının yanı sıra Batıdaki kahvehaneler dergi ve gazetelerin dağıtıldığı ve kahve eşliğinde okunduğu yerlerdir. Mekânsal eylemlerin, ritüellerin ve gündelik hayatın önemli rol oynadığı kahvehaneleri bir sosyallik formu olarak düşündüğümüzde, Sennett’in (1986) kullandığı “aktör-insan” kavramı pratikler açısından kamusal alanın bir belirleyicisi gibi görünmektedir. Bu bakımdan, kamusal alanın gündelik hayat pratikleri ile ilişkisine baktığımızda ise mekânsal formlar yanında mekânsal pratiklerdeki değişimi de açıklamak gerekir (Stavrides, 2018, s. 28).

Boym (2001), Benjamin’in nostalji kavramını şimdiki zamana ve onun sahip olduğu potansiyellere odaklanması nedeniyle “şimdiki zamanın arkeolojisi” olarak nitelendirmektedir. Geçmişe duyulan özlem şimdide canlanır ancak aynı zamanda geçmiş tarafından esarete mahkumdur. Boym (2001) modernite ve nostalji arasındaki ilişkiyi tartışırken, kentsel dönüşümün fütürist idealler etrafında değil de nostaljik duygular ile hayata geçirildiğini söyler. Kent hayatına (tekrar) katılan ve (yeniden) yaratılan mekânların benimsenmesi ve meşruiyet kazanmaları için zamansal düzlemde kolektif kimliğin bir parçası olan ve ortak geçmişe ait birtakım izleri de içermesi gerekmektedir. Denzin (1991) postmodern toplumların kültüründe var olan karşıtlıkları geçmiş ve şimdi arasındaki çizginin silikleştiği, buna geçmişe duyulan nostaljik özlemin eşlik ettiği, “gerçek” ile onun temsilleri arasında bir yerde konumlandırmıştır. Bellek mekânları geçmişe ait izler taşısa da hatırlama şimdiki zamandadır. Bu nedenle mekânın anlamı şimdinin ihtiyaçlarına göre şekillenir (Yanushkevich, 2014). Geçmişe ait izler silinmiş olabilir, bu durumda bellek aralardaki boşlukları doldurmak için benzerlerine ya da görsel temsillerine (fotoğraf gibi) ihtiyaç duyar.

Nora (1989) materyal, işlevsel ve sembolik özelliklerin bellek kavramı içinde bir arada bulunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kahvehaneler, tarihsel ve toplumsal etkenler karşısında dönüşüme uğramış, sembolik anlamları bu dönüşümlerden etkilenmiş ve aynı zamanda sembolik temsiller aracılığıyla somutlaşmıştır. Buna göre, bellek mekânları olarak kahvehaneler ve kafanalar, kent yaşamına katılma ve kullanım biçimleri (işlevsel), mekâna ve temsillerine ait özellikler (mekânsal) ve kolektif belleği oluşturan toplumsal alışkanlıklar ve göstergeler (sosyal) olmak üzere çok katmanlı bir yapı içerisinde tartışılmaktadır. Birbiriyle bağıntılı olan bu üç katman arasında ayrıştırılması mümkün olmayan bağlar ve iç içe geçmiş ilişkiler de söz konusudur.

Yöntem

Kenti okumak, kentin bileşenleri arasındaki ilişkileri çözmek, farklı katmanlar arasındaki geçişleri ve örüntüleri ortaya koyarak bir nevi kenti devingenliği içinde anlama çabasıdır (Çil, 2006). Bu makalede kentin kendisi kadar, kent belleğini oluşturan katmanlar da bellek mekânları olarak tanımlanan kahvehaneler üzerinden

incelenmektedir. İstanbul'da kahvehaneler ile Belgrad'da kafanalar, bu çerçevede karşılaştırmalı şekilde ele alınmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kahvehanelerin ortaya çıkışı, toplumsal yapıya göre nasıl şekillendikleri ve aynı zamanda sosyal yaşamı nasıl etkiledikleri konusu ikincil kaynaklardan derlenen bilgiler ışığında analiz edilmiştir. Tarihi kaynaklar yanında edebi eserlerden de yararlanılmıştır. Kahvehane ve kafanaların geçmişine tanıklık eden, kendi tecrübeleri ile kolektif belleği bir araya getiren kişiler tarafından kaleme alınan roman, hikâye ya da hatırat tarzındaki bu eserler kuşaktan kuşağa belleğin nasıl aktarıldığına dair ipuçları vermekte ve kültürel kodları açığa çıkarmaktadır. Bu içeriğin analizi ise, verileri gruplandırarak ortak desenler etrafında birleştirilmesi ve bulguların yorumlanması adımlarını izler.

Belgesel materyaller araştırma bağlamı hakkında veri sunabilmeleri, çalışmada sorulması gereken soruları ve gözlemlenmesi gereken durumları ortaya değişiklikleri ve gelişmeyi takip etmek için araçlar sağlamaları, bilgiye değerli katkıları temsil etmeleri gibi işlevlere sahiptirler (Bowen, 2009). Ek olarak, araştırmacı farklı kaynaklardan elde edilen bilgileri ve tüm çalışmanın sonuçlarını doğrulama becerisine sahip olacaktır. Doküman analizi, araştırmacının fikirlerini desteklemek için belgelerin metinsel kısımlarının kullanılması yanı sıra belgelerin ampirik bilgi yaratılacak ve anlama ulaşılabilecek şekilde değerlendirilmesi çerçevesinde dikkate alınmalıdır. Araştırmacı, belgelerin içindeki kelimeleri ve pasajları araştırma raporuna sadece koymakla kalmayıp bunların anlamlarını ve araştırılan konunun katkısını da tesis etmelidir. Bu süreç esnasında araştırmacılar nesnellik ve hassasiyet için çaba göstermelidir.

Her ne kadar yazılı kaynaklardan kahvehanelerin geçmişi hakkında edinilen bilgiler yoluyla kent belleğindeki izleri sürmek mümkün olsa da, bazı mekânlar günümüze kadar gelememiştir. Bazıları fiziksel olarak yıkılmış ve yerine başka bir mekân açılmış, bazıları ismen yaşasa da fiziksel ya da işlevsel olarak dönüşüme uğramıştır. Süreksizliğe uğrayan mekânda bellek ancak kolektif ve bireysel hatırlama üzerinden canlandırılabilir. Belgrad'daki kafanaların bir kısmı tamamen yıkılmıştır ancak bugün hâlâ belleklerde canlıdır. Bir kısım ise olduğu yerde, bir kısım başka bir yere taşınarak aynı isimle varlığını sürdürmektedir. Ancak fiziksel müdahaleler söz konusudur. İstanbul bu açıdan daha hızlı bir dönüşüm geçirmesi nedeniyle mekânların fiziksel olarak daha çabuk silindiği, ayrıca kuşaklar arasındaki belleğin sürdürülmesinin de göç gibi nedenlerle zorlaştığı bir örnektir. Belgelerde adı geçen birçok mekânın günümüze ulaşmaması nedeniyle mekânsal bir deneyim için saha araştırması yapılamamıştır. Ancak fiziksel olarak var olmayan ya da eskisi gibi olmayıp yeni özellikler ile günümüze ulaşabilen mekânlar bugünün kent kültürü içerisinde değerlendirilmiştir.

Kahvehane ve kafanaların farklı kentlerde ve kültürlerde nasıl deneyimlendiğini anlamak üzere araştırmacılar yorumsamacı yaklaşım benimseyerek fenomenoloji

yöntemini izlemiştir. Heidegger'in varoluşsal fenomenolojisine göre, deneyim dünyanın yorumlanması yoluyla oluşur ve tüm yorumlamalar (bilimsel anlayış/ yorumlama dahil) yorumcunun somut bakış açısına göre yönlendirilir. Yorumsamacıdır, çünkü literatürden derlenen metinlerdeki dil, anlam ve yorumlar kadar yaşanan deneyimlere ilişkin gözlem notlarında kullanılan anlayış ve yorumlamalara da yaslanmaktadır. Fenomenolojiktir, çünkü kahvehaneler ve kafanalar eksenindeki yaşamı ve dinamikleri çevreleyen deneyimi çözümlemektedir (Laverty, 2003). Sadece teorik çerçeveleri görmek ve bir araya getirmekle kalmayıp farklı bilim alanlarının teorik çerçevelerinin yeni bir perspektif sunan belirli bir kapsamda birleştirilmesiyle araştırmacıların teorilerden ve deneyimleme sürecinden öğrendikçe yansıttığı sonuçlardan bahseder.

Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan nitel araştırma yöntemleri bir kültüre, topluma ya da mekâna içeriden/dışarıdan bakış perspektifi sunmaktadır. Literatür taraması yoluyla elde edilen veriler dışarıdan yaklaşım, doğrudan deneyimler yoluyla elde edilen veriler ise içeriden yaklaşım içinde değerlendirilebilir. Bu ikili perspektif, araştırmacıların bilişleri ve kavrayışları üzerinde kendi deneyimleri ve yazılı kaynaklar ile zenginleşen bir birikim ortaya çıkarır. Bu bakımdan, özellikle Heidegger'in fenomenoloji yaklaşımında olduğu gibi deneyimsel yolla elde edilen verilerin ne tamamıyla “öznel”, ne de tamamıyla “nesnel” olduğu söylenebilir (Pernecky & Jamal, 2010).

Analitik aşamada, araştırmacılar Sırbistan'da 20. yüzyılın iki tanınmış ve seçkin yazarı olan Branislav Nusic ve Momo Kapor'un hatıratlarını incelemiştir. Sırbistan'ın Osmanlı hakimiyetinde olduğu dönemde doğan Nusic, 20. yüzyıl başlarında Balkan yarımadasında tarihi değiştiren toplumsal ve siyasi olaylara tanıklık etmiştir. Romanlarında ve hikâyelerinde Sırların zihniyetini ve ruh hallerini farklı koşullar altında neredeyse mükemmel şekilde ortaya koyması bakımından Sırp tarihi ve edebiyatında vazgeçilmez bir kişidir. Yaşadığı dönemin gerçekliğini yakalayabilen Sırp ressam ve romancı Momo Kapor 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşamış, Federal Sosyalist Yugoslav Cumhuriyeti ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla sonuçlanan 1990'lardaki iç savaş dönemlerini görmüş ve nihayetinde Sırbistan Cumhuriyeti'nde ölmüştür. Yazdıkları çok sayıda kayda değer eserle birlikte hem Nusic hem de Kapor Belgrad ve tüm Sırbistan'daki kafanaları ve bu mekânlardaki hayatı anlatan nostaljik fakat gerçekçi betimlemeleriyle tanınmaktadır. Bu iki yazarın hatıratlarının veri analizinde kullanılmasının sebebi budur.

İstanbul kahvehaneleri için ise Salah Birsal'in beş ciltlik¹ Salah Bey Tarihi serisinin ilk kitabı olan Kahveler Kitabı eserinden faydalanılmıştır. Birsal kitabında İstanbul'daki kahvelere detaylı bir şekilde yer vermesinin yanı sıra tarihlerini anekdotlarla süsleyerek ve zaman zaman müdavimlerinin gözünden de anlatmıştır. Klasik bir tarih kitabı olmayıp deneme türünde değerlendirilebilecek olan eser hem Osmanlı'dan modern çağa kahve

1 Salah Bey Tarihi serisi yazarın *Kahveler Kitabı, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Boğaziçi Şingir Mungur, Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi, İstanbul-Paris* eserlerinden oluşmaktadır.

kültürüne hem de kahvenin diğer kültür unsurlarıyla etkileşimine ışık tutmaktadır. Ancak bu eserin seçilmesindeki en temel neden bu araştırmanın konusu olan kent belleği çerçevesinde kahvehanelerdeki değişimleri kentteki değişimlerle paralel olarak anlatmasıdır. Bu bakımdan kent tarihçiliği anlamında da önemli bir eserdir.

Bu çalışmada araştırmacılar kahvehane ve kafanalara sadece deneyimlenen değil aynı zamanda kişinin üzerinde düşünmesi ve hayal kurması gereken mekânlar olarak yaklaşmıştır. Verilerin analizi sırasında yapılan yorumlamalar hem İstanbul'da hem de Belgrad'da kahvehane ve kafanaları ziyaret eden araştırmacıların kişisel tecrübeleri temel alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmacıların özgeçmişleri hakkında da bilgi vermek faydalı olacaktır. Araştırmacıların ikisi Türkiye'de doğmuş ve büyümüş ve eğitim nedeniyle Belgrad'da yaşama ve zaman geçirme şansına sahip olmuşlardır. Böylelikle Belgrad'daki kentsel kolektif kültür ve toplumsal yaşayış biçimine aşinalık kazanmışlardır. Öte yanda üçüncü araştırmacı Belgrad'da doğmuş ve büyümüş ancak doktora eğitimi için Belgrad'dan Türkiye'ye gelmiştir ve Türkiye'de yaşamaktadır. Araştırmacıların sahip olduğu bu özellikler ve her iki toplumdaki yaşayış deneyimleri sayesinde, literatürden derlenen metinlerle birlikte kültürel etkileşim ve mekânsal deneyimlerine dayalı olarak kahvehane ve kafana kavramlarına ilişkin kendi kimlikleri ve perspektifleri aracılığıyla bir kesişim yaratmalarına olanak tanımıştır.

Bulgular

Bu makalede kent belleğine dair veriler sunan mekân, Massey'in (2005, s. 9) üç önermesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki mekânın etkileşimler yoluyla kurulan karşılıklı ilişkilerin bir ürünü olduğudur. İkinci önermeye göre çeşitlilik ya da çoğulluk, bir arada olma durumunu ve heterojen bir yapıyı da mekâna bahşeder. Üçüncü önerme mekânın dinamizmini ve ilişkiler çerçevesinde yeniden üretilebilirliğini vurgulamaktadır. Buna göre, sürekli olarak (yeniden) inşa edilen mekânlar farklı işlevler kazanabilmektedir. Dolayısıyla bu önermelerden ilki, ilişkilerin ürünü olarak mekâna odaklanır. Çoğulluğu ifade eden ise heterojen yapı olması açısından toplumsal boyut ile ele alınmaktadır. Son olarak yeniden üretilebilir olma durumu mekânın dinamizmi ve dönüşümü ile bağlantılı olarak işlevsel boyutu ile ilişki kurar. Ancak birbirine dolanmış olan bu önermeler yatay bir düzlemde sınırlandırılmış sıralı bir düzeni takip etmemektedir. Massey'in (2005) "ilişkisel mekân" olarak adlandırılan bu yaklaşımına göre mekânı biçimlendiren bu önermelerin bütünüdür. Bu bakımdan, bu makalede ulaşılan bulgular öncelikle İstanbul ve Belgrad'daki toplumsal yapıya paralel olarak kahvehane ve kafanaların sahip olduğu sosyal özelliklere ve toplumsal olarak inşa edilen kent belleğine odaklanmaktadır. Toplumsal yaşamı belirleyen dini, kültürel, siyasi yapı ve gelenekler gibi sembolik özellikler ile birlikte sosyal sınıflar ve heterojen yapıdan bu bölümde ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. İkinci bölümde, toplumsal değişim sonucunda ortaya çıkan ve mekânın yeniden üretilme özelliği nedeniyle farklı

kullanımlara sahne olan kahvehaneler ve kafanaların işlevsel özelliklerine değinilmektedir. Sonuncu kısımda ise ilişkilerin ürünü olan mekâna odaklanılmakta ve bellek mekânları göstergeler düzeyinde ele alınmaktadır.

Toplumsal Olarak İnşa Edilen Kent Belleği

İsimlerini kahveden alan her iki mekânda kahve en önemli şeydir ve toplumsal yaşayışa özgü birçok gösterge sunar. Batı’da kahve espresso gibi hızlı ve çabuk şekilde, hatta İtalya’da masaya oturmadan ayakta içilir. İtalya’da kahve içmek için “bar”’a gidilir, eğer tütün satılıyorsa “*bar tabaccheria*” denilir. Doğu’da ise kahve oturularak, yavaş yavaş içilir. Kahve ev hayatında da çok önemlidir. Eğer evde hiçbir şey kalmamışsa bile gelen misafire mutlaka kahve ikram edilir. Balkanlarda ikram edilen kahvenin de çeşitli isimleri vardır. Misafirperverliği belirten “*maksuzija*”, içine su eklenerek daha uzun süre içilmesi sağlanan ve fakirler için olan “*doljevusa*”, veya çok uzayan misafirliklerde artık gitme zamanının geldiğini ifade etmek için pişirilen kahve örnek olarak verilebilir. Türkiye’de ise kız isteme merasimleri kahveyle başlar ve asıl konuya kahveler içildikten sonra geçilir. Genellikle gelin adayı damat adayına tuzlu kahve sunar. Bunun sebebi damadın hayatta her türlü zorluğa hazır olup olmadığını görmek yahut gelin adayının bu evlilikte gönlü olmadığını belirtmektir. Ayrıca kahve falya geleceği okumak hem Balkanlarda hem Türkiye’de halen devam etmesinin ve sosyal hayatı renklendirmesinin yanı sıra kahve içmeyi teşvik eden ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenektir. Bu yönleriyle, kahve bir iletişim aracı olarak da kullanılmaktadır.

Işın (2001, s. 31) kahvehaneleri “ait olduğu sosyal sistemin değerler sisteminin bir ifadesi” olarak tanımlar. Kahvehaneler, tarih boyunca kahve içme ediminin ötesinde özellikle sosyalleşme ve eğlence yönleriyle toplumsal hayatta öne çıkan mekânlar olmuşlardır. Kahvehanelerde sosyalleşmek çok hızlı bir şekilde benimsenmiş ve kısa bir süre içerisinde sadece kahve tüketilen yerler olmaktan çıkıp günlük hayatın merkezi haline gelmiştir. Ev dışında yarı özel bir alan sunarak evlerin oturma odası işlevini üstlenmiştir. Çoğu kahvehanenin gece de açık olması nedeniyle bazı müdavimlerinin kahvehane ziyaretlerini pijamalarıyla dahi yaptıklarını gözlemek olasıdır (Birsal, 1970’ten akt., Yaşar, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetildiği dönemde, Belgrad’ın sosyal yaşamında kafanalar önemli bir yere sahiptir. Zivkovic (2008, s. 7), bu dönemde halkın gerek Türk yöneticilerin gerekse diğer insanların gözünden uzak mahrem bir aile hayatı sürdüğünden ve aile çevresinden olmayan kişilerin bu dünyaya sadece önemli tatiller ve Azizlerin yortularında erişebildiğinden bahsetmektedir. Aile dışında gerçekleştirilen bütün faaliyetler bir toplanma yeri ve sosyal, kültürel ve siyasi yaşamın odak noktasını teşkil eden şehir merkezinde ve kafanalarda yapılırdı (Zivkovic, 2008).

Nusic (akt., Obradovic, 2014), ilk kafanaların pazar yeri gibi kamusal alanlarda kahvenin hazırlanıp dağıtımına çıkarıldığı küçük dükkanlar olduğundan bahseder. Bu küçük dükkanları ilk başta sadece Osmanlı devlet görevlileri ziyaret etmekteydi. Kahve, Osmanlı’da olduğu gibi lokum ve su ile servis edilirdi. Zamanla bu mekânların Belgrad’ın farklı bölgelerine yayılması ile kafanalar da farklılaşmaya başlamıştır. *Varos-kapija* ve *Dorćol* gibi semtlerde Hristiyanların uğrak noktası olan kafanalarda “*rakija*” denilen alkollü içki de servis edilmekteydi (Obradovic, 2014, s. 177). Müslüman kahvehanelerinde ise müşterilere sadece kahve ve şerbet sunulurken, gayrimüslim kahvehanelerinde alkollü içecekler bulmak mümkündür (Işın, 2001). Aynı şekilde kafanalar da Müslüman ve Hristiyan olarak sınıflandırılmakta, Hristiyan kafanalarına çoğunlukla Belgrad’da yaşayan Yunanlılar ve Ermeniler gitmekteydi (Zivkovic, 2008). Hristiyan ve Yahudi halkın Müslüman kahvehanelerine girmesi –ya da tersi– yasak olmamakla birlikte Osmanlı döneminin sosyal kuralları “karışmamayı” gerektirdiği için bu ziyaretler genellikle bir soruna neden olurdu (Fotic, 2011).

19. yüzyılın ilk yarısında Müslüman halkın Sırbistan’dan gönderilmesi ve batılı kültür modellerinin benimsenmesi nedeniyle kafana konsepti asıl anlamını kaybederek bugünkü şeklini almış ve Belgrad’da sayıları hızla artan mekânların yarattığı rekabet sonucu kahvenin yanı sıra yemek sunulmaya başlanmıştır (Fotic, 2011). Belgrad’daki kafanalar içkili ve yemekli mekânlar olduklarından, yemek kültürünü yansıtmak bakımından da önem taşır. Kafanalarda özellikle ızgara et çeşitleri yenir. Nusic (akt., Obradovic, 2014) etleriyle ünlü Leskovac’tan gelenler tarafından pazara yakın bir yerde “*Rajic*” adında bir kafana açıldığını ve burada ilk kez “*cevapcici*” servis edildiğini belirtir. Pazarın kalabalığı sayesinde bu lezzet kısa sürede popüler olmuştur. Kapor (2017) “*Cevapcici*”nin Yugoslav halkını birleştiren bir ortak payda olduğunu söylerken, et yemeklerine eşlik eden Sırp (*Srpska*) salatası Sırbaların politik hayatını yansıtırçasına karışıktır ve parçalara ayrılmıştır; içindeki soğan gözyaşını, biber ise acıyı temsil eder. Ayrıca yemek, sosyal hayatta ailenin bir masa etrafında bir araya gelmesi açısından da önemlidir. Özellikle Pazar günleri bir arada yenen yemeklerden sonra, baba hesabı öder ve küçük bir bahşiş bırakırdı. Kafanaya gelen tüm aileler birbirini tanımaktaydı, birbirleriyle selamlaşır ve küçük muhabbetlerde bulunurlardı.

Kahvehaneler ve kafanalar buldukları şehrin kültür ve eğlence hayatına hizmet etmektedirler. Özellikle Ramazan aylarında, uzun geceleri daha eğlenceli kılmak isteyen bazı kahvehane sahipleri halk masalları, Binbir Gece veya Kuran’dan hikayeler, yerel cesaret öyküleri veya Orta Asya’dan efsaneler yahut yaşanmış olayları teatral şekilde anlatan meddahlara yer vermiştir (Çizakça, 2012). Bu tür eğlencelerin günümüze kadar ulaşan bir diğer şekli gölge oyunudur. Genellikle cahil fakat dürüst bir adam olan ve genel halkı yansıtan bir adam olan Karagöz ve her konuda söyleyecek bir sözü bulunan bir burjuva olan Hacivat adlı karakterleri ile anılır (Yaşar, 2003). Diğer karakterler toplumun sosyal ve ekonomik katmanlarının çeşitliliği yanı sıra Osmanlı

hakimiyeti altında yaşayan diğer milletleri yansıtır. Konuşmalar yazılı bir metne dayalı olmayıp ilgili dönemin sosyal ve siyasi olaylarına göre eklemeler veya eksiltmeler yapılarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Yaşar’a göre (2003, s. 105) metinlerin herhangi bir yazarı olmaması ve anonim kültür ürünü olması nedeniyle özgür bir gazete olarak görülebilir. Öte yandan gerek doğudaki kahvehanelerde, gerekse batıda isteyeninin istediği konuda konuşabilmesi, muhabbet edebilmesi sınıfsal ayrımları da ortadan kaldırmış görünmektedir (Kömeçoğlu, 2009). Kömeçoğlu (2009) Sennett’in “*theatrum mundi*” kavramı ile kahvehaneler arasında bir bağ kurmakta ve kahvehane performanslarının gündelik hayatla iç içe geçmişliğini Martinovitch’ten (1933, s. 45’ten akt., Kömeçoğlu, 2009, s. 68) şöyle alıntılanmaktadır:

Karagöz oyunları hayli yüksek bir gerçekçilik düzeyiyle sokak, kahvehane, hamam, vs. yaşantısını öylesine taklit etti ki, halkın daha çok Sırpa konuştuğu Saraybosna’da seyirciler Türkçe bir oyunu büyük ilgiyle izleyebildi.

Semai kahvehaneleri ve âşık kahvehaneleri ise gelenlere müzikli eğlenceler sunmaktaydı. Semai kahvehaneleri sadece Ramazan ayında iftardan sahura kadar açık olup, gece boyu şiirlere zurna, darbuka, nakkare, çifte ve klarnet gibi çalgıların eşlik ettiği, halk edebiyatının müsabaka alanına dönüşmekteydi (Sezer ve Özyalçınar, 2005, s. 294). Yıl boyu açık olan ve genellikle Tavukpazarı semtinde bulunan âşık kahvehaneleri ise âşık geleneği ile bilgi ve kültürün sözel yollarla iletildiği sufi edebiyatını bir araya getirmekteydi (Sökmen, 2011). Đurić - Zamolo (1988) “*Dumrukana*”, “*Staro Zdanje*” ve “*Engleska Kraljica*” adlı kafanaların ilk tiyatro temsillerinin yapıldığı, kafana “*Hajduk Veljko*”nun ise ilk sinema gösterilerine ev sahipliği yaptığını belirterek kafanaların kültürel mekânlar olarak kullanıldığını vurgular. Günümüzde ise hemen her kafanada geleneksel halk müzikleri çalıp söyleyen müzik gruplarının canlı performanslarını görmek olasıdır.

Demir (2018) “*Amane Kahveleri*”nden müzikli eğlence mekânları olarak özellikle ev dışı sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak bahsetmektedir. Liman kentlerindeki kozmopolit toplum yapısı karma bir kültürel kimlik oluşumunu da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Demir (2018) *Amane Kahveleri*’ni alt kültür ile ilişkilendirmekte ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki baskın kültür olarak kabul edilen Müslüman kültürel değerlerin yanında yemek, alkollü içki ve müzik alışkanlıkları ile yaşayan toplumsal değerlerden farklı olan ancak bu değerler ile ilişki kuran alt kültür gruplarının etkileşime girdiği mekânlar olarak tarif etmektedir.

Osmanlı zamanında farklı sosyal sınıflara ya da meslek gruplarına mensup olanlar toplanmak için farklı mekânlar seçmiş ve böylece yeniçeri kahvehaneleri, tulumbacı kahvehaneleri, âşık kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri gibi farklı türde kahvehaneler oluşmuştur. Böyle bir oluşumun arkasında sadece ziyaretçilerin mensubu olduğu sosyal gruplar dışında, semai kahvehaneleri veya meddah kahvehanelerinde olduğu gibi icra

edilen sosyal eylemler de etkili olmuştur. Bu bağlamda kahvehane sahipleri din ve meslek bakımından heterojen bir karaktere sahipti. Berberliğin hem İstanbul'da hem Balkanlarda kahvehanelerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Böylece müşteriler kahvelerini içip, sohbet ederken tıraşını da olabilmekteydi. Ekonomik hayatın kalbinin attığı Kapalı Çarşı çevresinde, Beyazıt, Aksaray, Eminönü civarında bulunan esnaf kahvehaneleri marangoz, boyacı veya hamal arayanların başvurduğu yerlerdi (Işın, 2001). Belirli bir zümreye ait kahvehaneler içerisinde en çok öne çıkanlar yeniçeri kahvehaneleri olsa da 1826'da yeniçeri ocağının tasfiyesi sırasında bu kahvehaneler de kapatılmış ve yeniçeriler itfaiyeci olarak işe alınmış ve böylelikle tulumbacı kahvehaneleri ortaya çıkmıştır (Sezer ve Özyalçın, 2005).

İstanbul'da farklı grupların toplandığı farklı tipteki kahvehaneler gibi, Belgrad'da bazı öne çıkan kafanaların da kendine has bir müşteri kitlesi bulunmaktaydı. “*Bristol*” tüccarların ve usta ile çıraklık arasındaki kalfaların (“*kalfe*”), “*Srbija*” esnafının, “*Evropa*” ise kahvenin fiyatının diğerlerine oranla daha pahalı olması nedeniyle yüksek gelirli grupların ve toplumda statü göstergesi olarak kabul edilen meslek sahibi kimselerin tercih ettiği yerler olarak bilinmekteydi. Türk Tarihçi İbrahim Peçevi'ye atıfta bulunarak Fotić (2005), 17. yüzyıl başlarında “eğlence ve boş zaman faaliyetlerine özellikle kitaplara düşkün” kişilerin kafanalarda bir araya geldiğinden bahseder. Nusic (akt., Obradovic, 2014), “Dardaneli” isimli kafanayı, müdavimlerinin çoklukla sanat ve edebiyatla uğraşanların olduğu bohem nitelikte bir mekân olarak tanımlar. Ancak kafanaların entelektüellerin ideal buluşma yeri olması 19. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir (Fotić, 2005). 19. ve 20. yüzyılda İstanbul'daki kıraathanelere bakıldığında, okumak filliyle ilişkilendirilen mekânlar olduğu görülür. Ancak ziyaretçileri okuryazar ve tahsilli kimseler olabildiği gibi, kıraathaneler okuma eylemini toplumda yaygınlaştıran bir görevi de üstlenmişlerdir. Arif'in Kıraathanesi resmî dairelere yakınlığı nedeniyle devlet memurlarının uğradığı bir yerken Rübap dergisinin yazarları Fındıklı'da bir kahvede bir araya gelirlerdi (Birsal, 1983). Salah Birsal (1983, s. 207) Sarafim Efendi Kıraathanesi'nde kitapların satıldığını ve hatta taşradan mektupla istenilen kitapların postayla gönderildiğini anlatır. Bazı kahvehanelerde seçilmiş kitapların yüksek sesle okunması okur-yazar oranının düşük olduğu ve dolayısıyla kitap okumanın dar bir grupla sınırlı kaldığı bir toplumda kitapların sözlü iletişime dahil olmasını sağlayarak dinleyicilerin bazı şiir ve hikayeleri ezbere öğrenmesine ve bunlardan öğrendiklerini günlük hayatlarına aktarmalarına vesile olmuştur (Sökmen, 2011, s. 45).

Siyasi hayata yön vermesi bakımından da kahvehaneler ve kafanalar kilit role sahiptir. Bununla birlikte, Osmanlı'da kahvehaneler, Avrupa'da olduğu gibi iktidara karşı ve iktidardan bağımsız olarak meselelerin konuşulduğu kamusal alan özelliğinde olsalar da yasaklarla karşılaşmıştır (Bahçekapılı, 2005). Bu eleştiriler ve toplantılar sultanların hoşuna girmemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde

kahveleri kapatmışlar ancak sonu gelmeyen savaşlardan yorulan halkın baskısı sonucu yeniden açmak zorunda kalmışlardır (Refik, 1998).

Patrona Halil önderliğinde başlayan isyan 56. Yeniçeri bölüğünün ağası (çorbacı) olan Kahveci Ali Ağa'nın sahibi olduğu Çardak İskelesi Kahvesinde planlanmıştır (Çaksu, 2007). Bu isyan 1730 yılında sultanın tahttan indirilmesi ve Sadabad'ın son bulmasına yol açarak Lale Devri'ni kapatmıştır (Sajdi, 2007). Çaksu (2007) 1807 yılındaki Kabakçı Mustafa ayaklanmasının yanı sıra 1826 yılındaki isyanın da Yeniçeri kahvehanelerinin sahipleri tarafından başlatıldığını belirtir. Saray ve sosyal şartlar arasındaki bağlantıya dikkat çeken Sajdi'ye göre (2007, s. 34) "isyanın hedefi saraysa gerek sembolik gerekse fiziksel olarak, kahvehane saray karşıtlığı anlamına gelmektedir".

Sırp tarihinde önemli yer tutan olaylardan biri olan, 1858 tarihinde Aziz Andrea gününde toplanan ve Prens Alexander Karadjordjevic'in tahttan indirilerek yerine Miloř Obrenović geçmesiyle sonuçlanan, meclis de (*Svetoandrejska Skupřtina*) "*Velikoj Pivari*" adlı kafanada gerçekleşmiştir (Stođanoviћ, 2008). Đurić - Zamolo (1988) kafanalarda gerçekleşen diğer önemli siyasi olayları 1862 yılında kafana "*Srpska kruna*"da Türk-Sırp barış anlaşmasının imzalanması; Yugoslavya ve Hırvatlar arasında milliyetçi ve etnik yenilenmeyi amaçlayan İliryalılar Hareketi üyelerinin 1844 yılı boyunca toplantılarını kafana "*Staro Zdanje*"de yapmaları; 1. Dünya Savaşının başlamasına yol açan Arşidük Ferdinand'ın vurulması olayının Gavrilo Princip ve arkadaşlarının toplandıkları kafana "*Žirovni Venac*"da planlanması; Yugoslav Komünist Partisinin ise Slavia Oteli'nin kafanasında kurulması şeklinde listeler.

İşlevsel Değişim ve Dönüşümün Kent Belleğine Etkisi

Kahvehanelerin ve kafanaların zaman içerisinde ne gibi işlevler kazandığı ya da kaybettiği ve bu işlevsel dönüşümlerin kolektif belleği hatırlama ve unutma arasında nasıl şekillendirdiği diyalektik bir okuma gerektirir. Mevcut mekânlar kadar mevcut olmayan mekânların göstergeler yoluyla hatırlanması, başka mekânlara dönüşerek işlevsel olarak değişmesi ama hafızadaki ve kolektif kültürdeki yerini sürdürmesi ya da evrilerek farklı anlamlar kazanması da bu diyalektiğin bir parçasıdır.

Kahvehaneler ilk ortaya çıktığı dönemde, hem Batıda hem de Doğuda, "eril" kamusal alanlar olma özelliğindedir, bu bakımdan cinsiyetçi bir kısıtlama söz konusudur. Cinsiyet bakımından homojen olsalar da sosyal aktörleri açısından heterojen özellik göstermekteydiler. Zengin ve fakir, ulema mensupları ve cahil halk, patron ve işsiz bir arada oturup kahvelerini içebilir, nargilelerin keyfini çıkarabilir ve oyunlar oynayabilirdi (Yaşar, 2003).

İşlevsel açıdan kahvehaneler ve kafanalar üzerinden somutlaşan bir başka boyut ise fiili olarak boş zamandır. Endüstri toplumları reel biçimde boş zaman hakkına sahip olmadan önce de kahvehaneler ve kafanalar sosyal işlevleriyle boş zamana hizmet

etmişlerdir. Her ne kadar Türk toplumunda kahvehaneler “zaman öldürmek”, “vakit geçirmek” gibi pasif bir eyleme gönderme yapsa da Batı toplumları boş zamanı kültürel ve zihinsel üretim açısından bir gereklilik olarak görmüş ve bu sosyal mekânları boş zamanın kolektif biçimde değerlendirildiği ve yeni fikirlerin tomurcuklandığı yerler olarak kullanmışlardır. Ne var ki, kahvehanelerin ve kafanaların işlevsel olarak geçirdiği dönüşümde önemli noktalardan biri tüketimdir denebilir. Tüketim yerleri oldukları kadar, taşıdıkları sembolik değer ve imgelem açısından kültürel bağlamda tüketilebilir hale gelmişlerdir (Lefebvre, 1991). Postmodern zamanların sosyalleşme ve “piyasa” mekânları olan kafeler tüketim kültürüne endeksli olarak değişim geçirmiş, çok katmanlı ve çok boyutlu bir şekilde farklı özellikler kazanmışlardır.

Kahvehaneler ve kafanalar keyif verici maddelerin tüketildiği yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kahvehane ve kafanalarda kahvenin yanı sıra nargile ve çubuk içmek de yaygın alışkanlıklar arasındadır. Salah Bırsel (1983, s. 15-16) tütünün İslam dünyasına 1600’lü yıllarda, Naima’ya göre Frenk ülkesinden geldiğini, Peçevi’ye göre ise İngilizler tarafından hastalıklara iyi gelen bir madde olarak getirildiğini ve yaşamayı bilen kimi Türklerce keyif verici bir madde olduğu anlaşıldığında hemen benimsendiğini anlatır. Böylelikle tütünün Osmanlı İmparatorluğu’na ulaşmasıyla tütün ve kahve tüketimi kahvehane kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelirken bu kültürün Balkanlar’da yayılması da özellikle orta-Balkanlardaki elit kesimin büyük ölçüde Osmanlı elit kesiminden etkilenmesi nedeniyle paralellik gösterir (Fotic, 2011). Fotic (2011, s. 95-96) bu etkinin terminolojide de kendini gösterdiğini ve Balkanlarda tütün ve kahve tüketimine ilişkin kelimelerin küçük farklılıklarla da olsa Osmanlılardan alındığını belirtir (*čibuk, kamiš, lula, burmut, duvankesa, fincan–fildžan*). Öte yanda tütün halk arasında daha popülerken, bilim adamları, şeyhler, yazarlar, yöneticiler gibi eğitimli kişiler özellikle uyku gidermesi, zihin açması gibi özellikleri nedeniyle enfiyeyi tercih etmeye başlamış ve 1766’dan itibaren İstanbul’da enfiye kullanımı yaygınlaşmıştır (Emeksiz, 2009). Türkçe *burun otu* kelimesinden türeyen *burmut* yahut *burnut* olarak adlandırılan enfiye 18. yüzyılda Balkanlarda da sınıf ayrımı gözetmeksizin gerek fakirler gerekse zenginler arasında kullanılmaya başlanmıştır (Fotic, 2011, s. 97). Ayrıca Müslüman olmayan halkın gittiği kahvehanelerde alkol tüketimi de vardır (Işın, 2001). Her ne kadar çok iyi karşılanan bir alışkanlık olmasa da 19. yüzyıla kadar afyon kullanımı da yasaldır ve esrar kahvehaneleri, kumarbazlar, esrar ve afyon çekenler için yatakhane, dışardan bakanlara göre batakhane olarak iş görmüştür (Emeksiz, 2009, s. 135).

19. yüzyıl Belgrad kafanaları, ya da Jovanovic’in (2009) deyimiyle “meyhaneler” çok işlevli ve çok kültürlü bir yapıya sahipti. Alkollü içkilerin ve yemeğin sunulduğu, zaman zaman konaklama için de kullanılabilen, etnik ve sosyal grupların bir buluşma mekânı, Müslümanlar ve Hristiyanların birlikte oturup kumar oynadığı, çevredeki köylerden gelenlerin kentin kamusal söylemine katıldığı, hâkim sosyal düzenin kalıplarına meydan okuyan kamusal alanlar olarak tasvir edilmiştir. Belgrad’da

kafanalar gündelik hayatın merkezi konumundadır. Toplumsal olarak eğitim işlevi de gördüğünden okul gibidirler aynı zamanda. Özellikle Dardaneli’ye takılan lise son sınıf öğrencileri, diğer masalara kulak kabartıp tartışmaları dinlemekteydi. Kâğıt ve bilardo gibi oyunlar da oynandığı kafanalarda kazanan içkileri ismarlardı. Boş zaman ve eğlence de gündelik hayatın bir parçasıydı. Yasak olduğu halde romlu çay içip sigara sarar ve mezun olduklarında artık rüştünü ispat etmiş bireyler olarak daha güçlü içkiler içerlerdi. Entelektüel ve aydın çevrenin de rağbet ettiği bu mekânlarda eser yazımları da gerçekleştirilir; şiirler, romanlar, senaryolar burada kaleme alınırdı. Politika gündelik hayatta en çok konuşulan konulardan biriydi. Ayrıca siyasi partilerin buluşma ve toplantı mekânı olarak da kullanılmışlardı. 1901 yılında Dardaneli’nin yıkılması neredeyse milli bir yas havasına sahne olmuş, yıkıntıların etrafında buluşmaya devam eden farklı kuşaklardan insanlar için geride kalan moloz yığını hatıralarının yerini almıştır (Nusic, akt. Obradovic, 2014).

Kent Belleğinde Mekânsal Göstergeler

İmparatorluk çoğulcu ve heterojen mekânlar yaratırken ulus devlet homojen bir kimlik yaratmaya çalışmakta, modern kentler ise siyasal bir “*topos*” (Parmaksız, 2019) olarak iktidarın kimlik ayrışması kanalıyla toplumsalın mekân üzerinde yarattığı ayrışmaya sahne olmaktadır. “*Topoanalysis*” ve “*topophilia*” gibi kavramlar Bachelard (1994) tarafından bellek ve yer arasında doğrusal bir ilişki kuran fenomenolojik bir yaklaşımla ele alınırken, “*heterotopoanalysis*” kavramını ortaya atan Foucault (1997) ilişkiler tarafından düzenlenen geçişler (*transitions*) ve kafe, restoran, sinema, plaj gibi yerlerde geçici duraklamaların (*temporarypauses*) meydana geldiği “öteki” (*other*) yerleri “heterotopya” olarak tanımlar. Mekânın bellek ile olan ilişkisinde, karşıt ya da öteki olarak “heteromnemik” anlatılar (Foucault, 1980) bulunur. Kahvehaneleri heterotopya olarak düşünmek olasıdır (Bahçekapılı, 2005; Kömeçoğlu, 2001, 2009). Foucault’nun (1997) heterojen özellikte tanımladığı heterotopyalar, ilk bakışta birbiri ile uyumsuz görünen, alternatif kamu düzenlerine olanak vermektedir. Kömeçoğlu’na (2009) göre “heterotopi olarak Osmanlı kahvehanesi”, “tiyatro” (aşık, meddah, Karagöz, zenne, hokkabaz, müzisyen), “okuma salonu”, “siyasi kulüp”, “berber”, “cami”, “şark bahçesi”, “afyon tüketimi”, “meyhane” ve “kumarhane” gibi alternatif mekânların tek bir “gerçek yerde” olması ile düşünülebilir.

Yine “*topos*” sözcüğünden türeyen “toponim”lere bakıldığında, kafanaların buldukları yerlerin özellikleri de isimleri açısından belirleyici olmuştur. İsimlerini sahibinden alan kafanalar olduğu gibi bulunduğu yerdeki objeler ya da ilginç fenomenler ile ilişkilendirilerek isim verilen kafanalar da vardır. Örneğin Millet Meclisi’nin yanında bulunan kafana “*Narodna Skupština*”, tekkenin yanındaki “*Tekija*”, Çubura semtindeki semtin ismiyle anılırdı. Bazen de hemen yanı başındaki iki elma ağacı kafanaya “*Dva Jablana*” adını vermiştir. Girişinde asılı duran üç şapkadın ismini alan “*Tri Šešira*”

ise önceden şapka üretimin yapıldığı bir atölyedir. *Dva papagaja*’nın hikayesi ise özeldir, çünkü kafanaya bitişik evin sahibinin iki papağanı insanların o kadar ilgisini çekmiştir ki, papağanlar ortadan kaybolduktan sonra bile kafana bu isimle anılmaya devam etmiştir. Bugün turistik olarak da en çok bilinen kafanalardan biri ise kilisenin hemen yanında yer almaktadır. Pek de dindar olmayan sahibinin “*Kod Saborne Crkve*” olarak isimlendirdiği bu kafana ise rahipler tarafından kilisenin şöhretini lekeleyeceği endişesiyle pek hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle yeni bir isim aranan kafanaya geçici olarak “?” konulmuş ancak bu soru işaretinin çok benimsenmesi üzerine kafanın ismi günümüze kadar “*Znak Pitanja*” (“Soru İşareti”) olarak gelmiştir.

İstanbul’da ise Beyazıt Meydanındaki Çınaraltı Kahvesi adını yüzyıllık çınar ağacından almıştır. Salah Birsel (1983, s. 72) 1890 yılında bu çınar ağacının 350 yıllık, çevresindeki at kestanelerinin ise 150 yıllık olduğunu belirtir. Adını bulunduğu yerden değil de Fransız romancı Pierre Loti’den alan Eyüp’teki Pierre Loti Kahvesi ise, ilerleyen zamanlarda bulunduğu tepenin Pierre Loti ismiyle anılmasını sağlamıştır. Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren ve manzarasıyla gerek İstanbulluların gerekse turistlerin ilgisini çeken bu kahveden maalesef artık Loti’nin gördüğü manzarayı görmek mümkün değildir. Salah Birsel (1983, s. 43) en son 1974’te gittiğinde “ecüş bücüş binalar” ve fabrikalarla dolmaya başlayan Haliç’in görüntüsü karşısında “içinin cız ettiğini” söyler.

Tartışma ve Sonuç

Bu makalede, kahvehaneler ve kafanalar yüzyıllardan bu yana kahve kültürünü ve buna bağlı kahve falı gibi ritüelleri yaşatmalarının yanında önemli tarihsel olaylara ev sahipliği yapan fiziki alanlar olmaları bakımından bellek mekânı olarak değerlendirilmektedir. Kolektif bellek, kültürel kimlik açısından sorgulandığında Osmanlı kimliği bu noktada iki toplumu birbirine bağlayan bir üst kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel sürekliliği sağlayan da toplumlar arasında kolektif şekilde paylaşılan ve ortak anlamlar yaratan kültürel kodlardır. Ancak dinsel ve kültürel kimliğe dayalı ayrışmaların da farklı etkenlere bağlı olarak ortaya çıkması sonucunda ötekileşme ve mübadele ekseninde yaşanan toplumsal değişim ile birlikte meydana gelen yeniden üretim süreçleri kahvehaneleri de etkisi altına almıştır. Kentlerin ve toplumların dinamik bir yapıya sahip olduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan kahvehanelerin ve kafanaların zaman içerisinde geçirdikleri sosyal dönüşümler, mekânsal olarak da üstlendikleri işlevi sadece hatırlama biçimleri olarak değil, gündelik hayat içerisindeki bugünün toplumlarının yaşayış biçimlerine nasıl yansıdığını da etkilemiştir. Şehirlerde yaşayanların ortak deneyimleri vasıtasıyla kolektif belleğini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, bellek kentin bilinci olarak tanımlanabilir; kentsel yapı gelişirken kolektif olarak kabul edilmiş unsurları sunar. Bu anlamda kentler onlara atfedilen belleklerin taşıyıcıları konumundadır. Her ne kadar kentlerin kendi bellekleri

olmasa da, duygular ve olaylar şehrin binalarına kazınır ve her yeni olay geçmişin tarihi hafızası yanı sıra geleceğin potansiyel hafızasını da taşır (Rossi, 1984). Assmann (2001, s. 36), geçmişle ilişki kurabilmek için, geçmişin “geçmiş” olarak bilincimize yerleşmesinin önemini belirtirken, bunun için geçmişin tamamen kaybolmaması, geride kalmış bazı deliller bulunması ve bu delillerin bugüne göre karakteristik bir farklılık göstermesi gerektiğini söyler.

Fiziksel mekânlarda orijinal dokuyu korumak her zaman mümkün olmayabilir. Eskinin yerine yenisi yapılmış olabilir. Yenisinin ise eskinin yerini aldığı, duvarlarında geçmişe ait fotoğrafların sergilenmesi, hatta eski isim tabelasının girişe asılması ile zamansal sürekliliği vurgular nitelikte “taklitlerinden sakınılması” gerektiğini söyler. Yüzyıllardır o sokakta bulunan kahvehanenin ötesine bilmeyenleri tuzağa düşürmek üzere aynı isimle başka bir taklidi açılır. Bilenler bilir elbet, ancak bilmeyenler için hangisinin esas olduğunu belgelemeye ihtiyaç vardır. Aynı atmosfer gene de yoktur, ancak fotoğraflara bakıldığında eskisi hayal edilebilir. Dolayısıyla mekânlar işlev açısından süreklilik gösterse de aynı kalmazlar. Sembolik olarak ise aynı yerde, aynı isimle varlıklarını sürdürmeleri bellek açısından sürekliliğe de işaret etmektedir. Ancak kentlerdeki gelişme nedeniyle binaların yıkılması, kenti ve belleği tehdit ederek bir bellek kaybı ve kimlik krizine yol açmaktadır (Crimson, 2005). Çünkü, modernleşme ve dönüşüm sırasında deneyimlenen şekliyle mekânların radikal şekilde değişimi insanlar ve mekânlar arasındaki bağlantıları zayıflatarak grup bilincini ortadan kaldırmakta ve bu anılara meydan okumaktadır. Bu bakımdan, binaların yıkılmasının kolektif belleğin yıkımına doğru bir adım olduğu düşünülebilir. Assmann’a (2001, s. 45) göre ise bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman anılarını kurgulayan çerçeveye bağımlı tek tek bireyler olup “bir insan -ve bir toplum- geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa, bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutacaktır”. Assmann (2001) bu teorinin hatırlama ile birlikte unutmayı da açıkladığını belirtir. Her ne kadar bazı kahvehaneler ve kafanalar artık yıkılmış ve yerlerine yeni binalar dikilmiş olsa da geçmişte önemli olaylara yaptıkları ev sahiplikleri, sözlü tarih yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan hikayeleri yahut çeşitli romanlara konu edilmeleri sayesinde halen kolektif bellekte yaşamaya devam ederler.

Bugün Türkiye’de, büyük şehirlerdeki bazı kahvehanelerin haricinde, kahvehanelerin çoğu halen sadece erkeklere açık mekânlardır. Her ne kadar dekorasyonları değişerek, divanların yerini masalar ve sandalyeler almış olsa da müşterilerine sadece, çay, kahve ve meşrubat sunmaya devam ederler. Ancak artık kahvehaneleri geçmişteki gibi kültürel mekânlar olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. Hacivat ve Karagöz gibi canlı performanslar yerine müşteriler tavla veya kâğıt oyunları oynarken televizyon seyretmekte ve güncel siyasi ve ekonomik olayları tartışmaktadır. Bu bakımdan eski adıyla “devlet sohbetlerinin” halen devam ettiği söylenebilir. Ayrıca, her ne kadar Türkiye’de kapalı mekânlarda sigara içmek yasaklanmış olsa da halen kahvehaneler kahve ve tütün,

özellikle nargile ile ilişkilendirilen yerler olmaya devam etmektedir. Türkiye’de 2009 yılında yürürlüğe giren kamusal kapalı alanlarda tütün ve tütün mamullerinin tüketilmesine ilişkin yasağının en çok sigarayla ve nargileyle özdeşleştirilen kahvehaneleri etkileyeceği ve bu mekanların birbiri ardına kapanacağı düşünülmekteydi. Ancak gerek müdavimlerinin yasağa uyum sağlaması gerekse bazı kahvehane sahiplerinin mekanların dış kısmına brandalarla veya açık hava sobalarıyla sigara içilebilir alanlar yapmaları sayesinde sigara yasağı beklenen olumsuz etkiyi yapmamıştır. Öte yanda Belgrad’daki kafanalar geleneksel yemek ve müzikli performanslar sunan restoranlar olarak değerlendirilebilir. Kentin temel geleneksel unsuru olmanın yanı sıra buluşma yerleri olmaya devam ederler. Günümüzde hem kadınlar hem erkekler kafanalarda birlikte yemek yiyip eğlenilmekte ve kapalı mekânda sigara içilebilmektedir. Gerek kahvehaneler ve kafanalar arasında İstanbul ve Belgrad’ın kentsel değişimleri nedeniyle oluşan farklılıklara, gerekse bu mekânların kendi içlerinde sosyal, mekânsal ve işlevsel olarak dönüşümlerine rağmen halen geçmişe dair izler, Assmann’ın (2001, s. 36) deyişiyle “bugüne göre karakteristik farklılıklar gösteren deliller” mevcuttur.

Modernitenin kendi geçmişini yaratma çabasını ise nostaljik bulan Lowenthal (akt., Ahıska, 2014, s. 44), “acıyı alınmış bellek” benzetmesini yapar. İstanbul gibi dinamizmin ve değişimin son hızıyla yaşandığı bir metropolde ise nostalji “üzerine şeker serpilmiş kültürel sermaye” haline gelmiş ve tüketime sunulmuştur (Ahıska, 2014, s. 44). 19. yüzyıldaki Pera imgelemi, Beyoğlu’nun canlı kültür endüstrileri ve entelektüel hayatı ile Cumhuriyet’ten sonra da Batı’ya yakın şekilde devam etmiş, ancak kentteki yıkımların odağında ruhunu yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Starbucks ve Simit Sarayları ardı ardına cadde boyunca belli aralıklarla açılırken, Ünlü Markiz Pastanesi’nin yerini alan bir kafe, AVM olarak tasarlanan bir pasajın girişine kondurulmuştur. Markiz’in ise sadece “Eski Markiz” olarak çağrışımları belleklerde yankılanmıştır. Fransız tarzı kafeleri canlandırmak amacıyla hizmete açılan “Eski Cezayir Sokağı”, tüketim ve eğlence mekânı olarak kent hayatına katılmıştır (Wildner, 2014, s. 189). Oysaki yitip giden, sadece materyal anlamda bir mekân değil, İstanbul’un çok kültürlü, heterojen mekânlarıdır. İstanbul giderek homojenleşmekte ve tüketimin kiteselleştirildiği, birbirine benzer mekânların üretimi ile sıradanlaşmaktadır.

Her ne kadar modernleşme ekseninde değişime uğramış olsalar da kafanalar Sırbistan’da ve başkentinde hâlâ düzenlenen kutlamalar, zengin kafana yaşamıyla bilinen Skadarlija’da yaşayan olağanüstü romantik Djura Jaksic gibi ünlü şairler ve bohemlerin heykelleri vasıtasıyla yeni nesillere aktarılmaktadır. Bu mekânlarda gerek şarkılarda gerekse sohbetlerde hem romantik aşklar hem de sona eren tüm gerçek aşkların ardından duyulan üzüntü anlatılmaktadır.

Kahvehaneler ve kafanalar bugün özlem duyduğumuz anları şimdiki zamanda canlandırma amacına hizmet etmektedir ama aynı zamanda her iki toplumun büyük,

fırtınalı ve önemli tarihinin hatıralarına ev sahipliği yapan mekânlar olarak gemiŖe sıkıŖıp kalmıŖtır. Bu alıŖmanın önemi de bu noktada yer almaktadır; zira sadece içinde bulunduğumuz anda bize kafamızda canlandırdığımız gemiŖi hatırlatmakla kalmayıp gelecek nesillere bırakılacak mirasları hakkında farkındalık yaratan bellek mekânları olarak da kahvehane ve kafanaların izini sürme ve iz bırakma giriŖimidir. Modern dñyanın ihtiyaçlarına ve içinde buldukları Ŗehirlerde yaŖayan toplumların ulusal, sosyal, kültürel, dini ve siyasi yapılarına göre zaman içerisinde deđiŖmiŖ olsalar dahi gerek kahvehaneler gerekse kafanalar kent belleğinin önemli bir unsuru olmaya devam etmektedir.

TeŖekkür: Yazarlar, değerlendirmelerinden dolayı Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakóltesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ema Miljkovic'e teŖekkürlerini sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: DıŖ bağımsız.

ıkar atıŖması: Yazarlar çıkar atıŖması bildirmemiŖtir.

Finansal Destek: Yazarlar bu alıŖma için finansal destek almadığını beyan etmiŖtir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynaka/References

- Ahıska, M. (2014). Bağdat Caddesi II. P. DerviŖ, B. Tanju, & U. Tanyeli (Ed.), *İstanbullaŖmak: Olgular, sorunsallar, metaforlar* içinde (s. 44–46). Garanti Galeri Yayınları.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek* (A. Tekin, ev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bachelard, G. (1994). *The poetics of space*. Beacon Press.
- Bahçekapılı, N. (2005). 'Kahvehane' – Aylaklık mekânı, kamusal mekân, heterotopya. *Varlık, Temmuz*, 19–25.
- Birsel, S. (1983). *Kahveler kitabı*. Türkiye İŖ Bankası Kültür Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9, 27–40.
- Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. Basic Books.
- Crinson, M. (2005). *Urban memory: History and amnesia in the modern city*. Routledge.
- Stoğanovi, D. (2008). *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*. Београд: Удружење за друштвену историју
- aksu, A. (2007) Janissary coffeehouses in late eighteenth-century Istanbul. In D. Sajdi (Ed.). *Ottoman tulips, Ottoman coffee, leisure and lifestyle in the eighteenth century* (pp. 117–133). I.B.Tauris & Co., Ltd.
- il, E. (2006). Bir kent okuma aracı olarak mekân diziliminin kuramsal ve yöntemsel tartıŖması. *Megaron*, 1(4), 218–233.
- Çizakça, D. (2012). *Long nights in coffeehouses: Ottoman storytelling in its urban locales*. https://www.academia.edu/11811289/Long_Nights_in_Coffeehouses_Ottoman_Storytelling_in_its_Urban_Locales

- Demir, M. (2018). Osmanlı eğlence hayatında bir alt kültür müzikli kahvehâne: amane kahvehâneleri. *Folklor/Edebiyat*, 24(93), 35–53.
- Denzin, N. K. (1991). *Images of Postmodern Society: Social Theory and Contemporary Cinema*. Sage
- Đurić-Zamolo, D. (1988). *Hoteli i kafane XIX veka u Beogradu*. Muzej grada Beграда
- Emeksiz, A. (2009). İstanbul kahvehaneleri. In F. Özdem (Ed.), *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul* (Vol. II, s. 123–141). Yapı Kredi Yayınları.
- Fotic, A. (2005). (Не)спорно уживање: појава кафе и дувана. у: А. Фотић (прир.), *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд: Слио.
- Fotic, A. (2011). The introduction of coffee and tobacco to the Mid-West Balkans. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, 64(1), 89–100.
- Foucault, M. (1980). *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews*. Cornell University Press.
- Foucault, M. (1997). Of other spaces: Utopias and heterotopias. In N. Leach (Ed.), *Rethinking architecture- a reader in cultural theory* (pp. 329–357). Routledge
- Golubovic, V. (2010). O nastanku i nazivima mehana i kafana starog Beograda. *Teme*, 34 (3), 991–1010.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (T. Burger, Tran.). Polity.
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory* (F. J. Ditter & V. Y. Ditter, Trans.). Harper & Row.
- Işın, E. (2001). More than a beverage: A social history of coffee and coffeehouses. In S. Özpalaıyıklı (Ed.), *Tanede Saklı Keyif* (pp. 10–43). Yapı Kredi Yayınları.
- Jovanović, M. (2009). Taming the tavern: Social space and government regulation in 19th century belgrade. *Annual for Social History*, 3, 57–68.
- Kapor, M. (2017). *Halo, Beograd*. Dereta.
- Kömeçođlu, U. (2001). Geçmişte bir “heterotopya”: Kahvehane. F. Gümüšođlu (Ed.), *XXI. yüzyıl karşısında kent ve insan içinde* (s. 93–105). Bağlam Yayınları.
- Kömeçoğlu, U. (2009). Homo ludens ve homo sapiens arasında kamusalılık ve toplumsalılık: Osmanlı kahvehaneleri. A. Yaşar (Ed.), *Osmanlı kahvehaneleri: Mekân, sosyalleşme, iktidar içinde* (s. 49–84). Kitap Yayınları.
- Laverty, S. M. (2003). Hermeneutic phenomenology and phenomenology: A comparison of historical and methodological considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(3), 1–29.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (D. Nicholson-Smith, Tran.). Blackwell.
- Massey, D. B. (2005). *For space*. Sage Publications.
- Mikhail, A. (2007). The heart’s desire: Gender, urban space and the Ottoman coffeehouse. In D. Sajdi (Ed.), *Ottoman tulips, Ottoman coffee, leisure and lifestyle in the eighteenth century* (pp. 133–171). I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of social remembering*. Open University Press.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26(Special Issue: Memory and Counter-Memory), 7–24.
- Obradovic, D. (2014). *Стари Београд: путописи, мемоари, кафане и механе*. Етхос.
- Parmaksız, P. M. Y. (2019). Belleğin mekânından mekânın belleğine: Kavramsal bir tartışma, *İLEF Dergisi*, 6(1), 7–26.

- Pernecky, T., & Jamal, T. (2010). Hermeneutic phenomenology in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 37(4), 1055–1075.
- Refik, A. (1998). *Kafes ve ferace devrinde İstanbul*. Tahir Yücel Kitabevi Yayınları
- Rossi, A. (1984). *The architecture of the city*. MIT Press.
- Sajdi D. (2007). Decline, its discontents and Ottoman cultural history: By way of introduction. In D. Sajdi (Ed.), *Ottoman tulips, Ottoman coffee, leisure and lifestyle in the eighteenth century* (pp. 133–171). I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Sennett, R. (1986). *The fail of public man*. Faber & Faber.
- Sezer, S., & Özyalçın, A. (2005). *Bir zamanların İstanbulu – Eski İstanbul yaşayışı ve folkloru*. İnkılap Kitabevi
- Sökmen, C. (2011). *Aydınların iletişim ortamı olarak eski İstanbul kahvehaneleri*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Stavrides, S. (2018). *Müşterek mekân: Müşterekler olarak şehir* (C. Saraçoğlu, çev.). Sel Yayıncılık.
- Wildner, K. (2014). Kamusal Alan II. P. Derviş, B. Tanju, & U. Tanyeli (Ed.), *İstanbullaşmak: Olgular, sorunsallar, metaforlar* içinde (s. 188–190). İstanbul: Garanti Galerı Yayınları.
- Yanushkevich, I. (2014). Semiotics of social memory in urban space: The case of Volgograd (Stalingrad). *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 2(1), 43–50.
- Yaşar, A. (2003). *The coffeehouses in early modern Istanbul: Public space, sociability and surveillance* (Master's thesis). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. https://www.academia.edu/3140192/The_Coffeehouses_in_Early_Modern_Istanbul_Public_Space_Sociability_and_Surveillance_MA_thesis_Bo%C4%9Fazi%C3%A7i_University_2003
- Zivkovic, N. (2008). *Tavern “?”*. Belgrade, Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade. http://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2012/06/Kafana_znak_pitanja.pdf

